

Plan

voor een gelukkige
samenleving

Plan

voor een gelukkige
samenleving

Bert Voorneveld

Voor Liv en Melle

Schrijver: Bert Voorneveld

Coverontwerp: Gijs van Dijk

ISBN: 9789402172942

© Bert Voorneveld

Eerste publicatie: maart 2018

Herziene tweede druk: november 2019

Inhoud

1. Inleiding	1
2. Geluk	9
2.1 Wat en waar is geluk	12
2.2 Taakverdeling	24
2.3 De gemiddeld gelukkige Nederlander	34
3. Staat van de samenleving	39
3.1 Economie en hardwerkende burgers	42
3.2 Persoonlijk welbevinden	60
3.3 Sociaal-maatschappelijke aspecten	70
3.4 Politieke verhoudingen	95
3.5 Belangrijkste knelpunten	112
4. Het Plan	115
4.1 Voorstel voor een nieuwe belasting	117
4.2 Voorstel voor de besteding	135
4.2.1 Armoedebestrijding	136
4.2.2 Een Algemene Bestedingsvergoeding	137
4.2.3 Geld voor hoofdpijndossiers	158
4.3 Meer sociale cohesie	165
5. Implementatie	173
5.1 Het plan in cijfers	173
5.2 Acceptatie	181
5.3 Te verwachten impact	186
6. Naschrift	193
Noten	197

1 Inleiding

Op de avond van 9 november 1989 hebben mijn vrouw en ik de kinderen uit bed gehaald om met ons naar de tv te kijken. Ze waren nog jong, negen en zeven, maar net oud genoeg om met enige uitleg te kunnen begrijpen welke historische gebeurtenis zich daar voor onze ogen afspeelde: de val van de Berlijnse muur.

Een gewapend-betonnen barrière die letterlijk bezweek onder de menselijke drang naar vrijheid en verbroedering. Symbolischer kun je het niet bedenken.

Niemand wist hoe het na die dag verder zou gaan, maar we waren ervan overtuigd dat de wereld ingrijpend zou veranderen en dat die verandering een positieve zou zijn. We zagen allereerst de emotionele kant. De lang verwachte vrijheid die met name de Oost-Duitsers eindelijk ten deel viel, de hereniging van families, de optimistische toekomstverwachting van de jongeren. Maar al snel verschoof de aandacht naar de praktische kant. De 'Ossies' hadden gehoopt dat ze onmiddellijk dezelfde welvaart zouden krijgen als de 'Wessies', maar dat ging niet zo snel, omdat het niet te betalen was. De Duitse hereniging is uiteindelijk ook in dat opzicht geslaagd, hoewel het door de weerbarstigheid van de praktijk en vooral een schaarste aan overheidsbudget veel langer heeft geduurd dan iedereen in Duitsland toen dacht.

Ook op wereldniveau verliepen de zaken anders dan we verwacht hadden. We meenden dat de voormalige communistische landen en blokken zouden overschakelen op het westerse economische stelsel en daarmee ook op het westerse democratische maatschappijmodel. Het eerste gebeurde en was in feite al begonnen voor 1989, maar het tweede gebeurde niet. De kleine klik van kleptocraten die voorheen had geopereerd als leiders van een eeuwig durende rode revolutie schakelde moeiteloos over op keurig democratisch en kapitalistisch klinkend jargon. De communistische omwenteling blijkt, nu we erop terug kunnen kijken, niet veel meer te hebben opgeleverd dan een nieuwe vermomming voor oude dictaturen. Zeker, de welvaart in de voormalige communistische landen is toegenomen, maar dat is niet

te danken aan de omwenteling, maar aan de algehele globale welvaartstoename als gevolg van de derde en vierde technologische revolutie. De kleptocraten hebben niets ingeleverd, integendeel. Je zou zelfs kunnen zeggen dat de kleptocratie zich heeft uitgebreid naar het Westen. Hoewel dat misschien wat te sterk is uitgedrukt, want bij ons heeft die een andere vorm en is, althans grotendeels, legaal.

Er is de laatste tijd wat meer kritiek te horen op de rijkste filantropen van deze wereld, zoals Gates (Microsoft) en Buffett (Berkshire Hathaway), Bezos (Amazon), Zuckerberg (Facebook), Dell (Dell) en anderen. Zij hebben hun onmetelijke rijkdom te danken aan een combinatie van geluk, keihard zakendoen, marktmanipulatie en belastingontwijking. Het feit dat zij nu, als gearriveerde multimiljardairs, een deel van hun enorme vermogen teruggeven aan de massa kan niet verhullen dat ze dat vermogen op welhaast parasitaire wijze hebben verkregen.

Op het World Economic Forum in Davos werd Michael Dell (man van 35 miljard), naar zijn mening gevraagd over een voorstel van het kersverse Amerikaanse parlamentslid Alexandria Ocasio-Cortez om een belastingtarief van 70% in te stellen op inkomens boven de 10 miljoen dollar per jaar [1]. Toen de zaal klaar was met lachen antwoordde Dell dat hij en zijn vrouw meer dan 70% van hun inkomen besteden aan liefdadigheid en dat de toewijzing van al dat geld bij hen in veel betere handen was dan wanneer de overheid het zou doen. Hij zei er ook nog bij dat het de economische groei in Amerika geen goed zou doen als de extreem rijken zoveel belasting zouden moeten betalen. Dat laatste werd overigens direct en beargumenteerd tegengesproken door de expert in het panel, MIT economie-hoogleraar Erik Brynjolfsson.

Maar in een bepaald opzicht heeft Michael Dell natuurlijk gelijk. Als hij zijn geld ergens aan wil besteden hoeft hij alleen met zijn vrouw te overleggen. Politieke besluitvormingsprocedures verlopen iets trager en ingewikkelder.

In een fatsoenlijke parlementaire democratie als de onze heeft iedereen nu eenmaal zijn specifieke taak te vervullen als bestuurder, als volksvertegenwoordiger of als kiezer. Toch zou ik dat trage en soms frustrerende politieke proces niet willen inruilen

voor het type besluitvorming zoals dat plaatsvindt aan de ontbijttafel van de familie Dell. En dus moet er wel degelijk meer belasting worden geheven bij de grote bedrijven, ter vervanging van de pseudo-belasting waarmee de miljardairs hun pseudo-filantropie betalen.

Het hier gegeven voorbeeld maakt nog eens duidelijk dat ons dat niet lukt op de tot dusver gehanteerde manier van het belasten van de officiële inkomens van de rijken en de officiële winsten van hun megalomane concerns. Papier is geduldig en het allergeuldigste papier bevindt zich op de directieburelen van de grote multinationals.

Maar we zullen als kiezers zelf ook een bijdrage moeten leveren. We zullen eisen moeten stellen aan onze volksvertegenwoordigers en we zullen ze erop moeten afrekenen als ze niet aan die eisen blijken te voldoen. Want zolang wij bereid zijn om te stemmen op politici die niet méér weten te presteren dan onze klachten te verwoorden, onze wensen op te sommen, onze angst aan te wakkeren of onze woede te imiteren, zonder er concrete plannen bij te leveren, zolang zal er niets ten goede veranderen.

Over de titel

De titel "Plan voor een gelukkige samenleving", mag op twee manieren worden gelezen. Alsof het gaat over een samenleving die al gelukkig is, of over een samenleving die dat nog moet worden. Beide invalshoeken komen aan bod. Een groot deel van de samenleving is namelijk al gelukkig en voor die mensen hoeft het geluk niet toe te nemen, maar het moet ook niet (verder) afnemen. Daarnaast zijn er echter veel te veel mensen die niet gelukkig zijn. Voor die groep zal er het nodige moeten verbeteren. Hoe dat kan hoop ik in dit plan uit te leggen.

Mijn exemplaar van Van Dale's woordenboek definieert geluk als: "aangename toestand waarin men zijn wensen bevredigd ziet en vrede heeft met zichzelf en zijn omgeving".

Het gaat in deze formulering om individuen die hun (eigen) wensen bevredigd zien en vrede hebben met "zichzelf" (en hun omgeving).

Geluk wordt dan ook door de meeste mensen gezien als iets strikt persoonlijks. Het gaat om onze individuele gevoelens en ervaringen, waarvoor wij ook zelf primair verantwoordelijk worden geacht. Er zijn allerlei zelfhulpboeken verkrijgbaar die ons ervan willen overtuigen dat gelukkig worden een kunstje is dat je kunt leren. Nu wil ik zeker niet ontkennen dat we zelf veel invloed hebben op onze geluksbeleving, maar ik zou toch ook willen benadrukken dat de omstandigheden waarin we leven en die niet door ons als individu te beïnvloeden zijn, van minstens even groot belang zijn voor onze mogelijkheden om gelukkig te worden. Je kunt er zelf van alles aan doen om gelukkig te worden, maar om resultaat te boeken heb je nogal wat mazzel nodig (vrij naar Aristoteles). Dit wordt dus niet de zoveelste uitgave in de reeks 'Geluk is een keuze'. Wees gerust.

De definitie zoals Van Dale die geeft spreekt niet over de samenleving, maar gebruikt het bredere en neutralere begrip 'omgeving'. Terecht, want naast de invloed die de samenleving heeft op onze kansen op geluk is er ook nog zoiets als 'shit happens'. Natuurrampen, dodelijke ziekten, blind dates, dat soort dingen. Aan dergelijke autonome omgevingsfactoren ga ik hier voorbij. Het gaat me om de factoren die we wel kunnen beïnvloeden als we willen. Het doel is een samenleving met een zo hoog mogelijk geluksgehalte. We kunnen dat gehalte op twee manieren verhogen. Het kan door het geluk van de grote groep mensen die al gelukkig zijn nog verder te verhogen en het kan door het gebrek aan geluk bij de veel kleinere groep ongelukkigen op te heffen. Ik kies uitdrukkelijk voor de tweede manier, maar als het allebei kan, zoveel te mooier.

Ik zal betogen dat gelukkig worden, gelukkig zijn en gelukkig blijven voor de meeste mensen alleen haalbaar is indien aan bepaalde randvoorwaarden is voldaan. Omstandigheden die alleen door de samenleving kunnen worden geschapen. Het streven naar geluk is teamsport.

Sommigen menen dat geluk een absoluut begrip is. In hun visie is men simpelweg gelukkig of men is het niet. Ik meen echter dat geluk niet absoluut is, maar relatief en variabel.

Relatief in de zin dat we ons spiegelen aan het geluk van anderen. Sommige mensen krijgen al het gevoel dat ze er qua geluk op achteruit gaan wanneer andere mensen in hun straat een prijs winnen in de Postcodeloterij en zij niet, omdat ze geen lot hebben gekocht.

Dat is misschien onterecht, maar wel te begrijpen. Zoals landgenoten die op of onder de hier geldende armoedegrens leven, maar moeilijk zijn op te vrolijken door ze erop te wijzen dat velen in de derde wereld het nog véél slechter hebben.

Variabel acht ik het begrip ook, in de zin dat er een vergrotende trap van geluk bestaat. Dat we dus kunnen spreken in termen van gelukkiger of minder ongelukkig. Als de omstandigheden in ons voordeel veranderen kan ons geluk toenemen. Of er ook een overtreffende trap is, daar ben ik minder zeker van. Daarom probeer ik hier geen blauwdruk te maken van een of andere ideale eindsituatie, maar 'slechts' een aantal eerste stappen in de richting van meer geluk voor zoveel mogelijk mensen, maar zonder uitvallers.

Urgentie

Ik hoor het u al vragen: Waarom juist op dit moment een plan voor een gelukkige samenleving? We zijn toch gelukkig? Volgens alle statistieken gaat het fan-tàs-tisch met ons. De economie draait weer als een tierelier, de werkloosheid daalt, we gaan er volgens het kabinet en zijn rekenmeesters allemaal -iets- in koopkracht op vooruit en volgens diverse onderzoeken behoren de Nederlanders tot de allergelukkigste mensen op aarde! Waar hebben we het eigenlijk over? Welnu, om daar kort en duidelijk op te antwoorden: ja, in meerderheid zijn we inderdaad gelukkig, maar een belangrijke minderheid is dat niet. Bovendien gaat het met ons geluk de verkeerde kant op. De genoemde indicatoren schieten namelijk tekort als maat voor ons geluk. De gemiddelden waarin ze worden uitgedrukt geven niet zelden zelfs een misleidend beeld.

Dat het bedrag van ons Bruto Binnenlands Produkt van jaar tot jaar toeneemt zegt weinig tot niets over ons individuele geluk. Een dalend werkloosheidspercentage betekent per definitie niet eens dat de werkgelegenheid stijgt, laat staan dat de nieuwe banen die ontstaan ons geluk vergroten.

Zelfs op de gerichte onderzoeken naar onze geluksbeleving valt wel het een en ander af te dingen.

Het is duidelijk dat er veel ongenoegen is in de samenleving. Dat weten we doordat burgers daar zelf of via belangenorganisaties uiting aan geven, maar ook uit diverse onderzoeksrapporten.

Er zijn allerlei groepen mensen die een gelukstekort hebben. Eerst en vooral degenen die aangewezen zijn op de collectieve voorzieningen in de vorm van zorg of een sociale uitkering.

Zij delen nauwelijks mee in de welvaart en worden daardoor belemmerd in hun streven naar persoonlijk geluk. Maar er moet meer aan de hand zijn, want het aantal ontevreden, bezorgde, of zelfs 'boze' burgers is aanmerkelijk groter dan de groep mensen die volledig zijn aangewezen op de collectieve voorzieningen. En de uitingen van ontevredenheid, bezorgdheid en boosheid lijken toe te nemen. Hoe kan het dat veel van die ontevreden, bezorgde, of 'boze' burgers mensen zijn die objectief gezien leven in de grootste welvaart die ze ooit hebben meegemaakt?

Ik kan dat alleen maar als volgt verklaren.

Het totaal van onze persoonlijke geluksbeleving wordt niet alleen bepaald door het geluk dat we ondervinden in het hier en nu. We moeten daar nog een ander 'geluksactivum' bij optellen, namelijk onze hoop, ons vertrouwen in de toekomst. Hoop is een vorm van uitgesteld geluk, zoals pensioenopbouw een vorm is van uitgestelde welvaart. Ons totale welvaartsvolume groeit niet als we minder pensioenpremie gaan betalen om in het heden prettiger te kunnen leven ten koste van een lager pensioen voor later.

Zo is het ook met de stelselmatige afbraak van onze collectieve voorzieningen teneinde onze welvaart in het hier en nu op peil te kunnen houden. Het gros van de mensen beseft heel goed dat deze vorm van welvaartsbehoud een sigaar is uit eigen doos. Ons totale geluk neemt er niet door toe en naast de onzekerheid rond onze eigen individuele toekomst is er ook reden om ons bezorgd te maken over de toekomst van onze kinderen en kleinkinderen.

Daarom stel ik dat het van het allergrootste belang is om niet alleen aandacht te besteden aan handhaving van onze huidige welvaart, maar zeker ook om een geluksperspectief te bieden voor de toekomst.

Dat vereist een weldoordacht plan voor de lange termijn, dat voldoende steun krijgt bij de kiezers en dat over meerdere decennia consequent wordt uitgevoerd. Makkelijk zat. Toch?

Een klein probleempje is natuurlijk wel, dat er momenteel geen visie is voor de lange termijn, laat staan een plan. Premier Rutte gaat er zelfs prat op dat hij geen visie heeft: "*Voor visie ga je maar naar de opticien*" [2].

Ondertussen is het vaderlandse electoraat en daarmee ook de volksvertegenwoordiging hopeloos verdeeld.

We zien bij velen een nostalgisch terugverlangen naar vroeger, naar het Nederland van voor de EU, toen douane en marechaussee nog fier op hun post stonden bij de grensovergangen. Naar een tijd kortom, waarin we weliswaar minder welvarend waren (dat zijn we vergeten), maar waarin we wel een veel optimistischer beeld hadden van onze toekomst (dat herinneren we ons nog heel goed).

Blik naar voren

Als we zien hoe de recente 'geschiedenis van de achteruitgang' is verlopen stemt dat niet bepaald tot optimisme. In onze complexe moderne samenleving, waarin alles en iedereen met elkaar verweven is, zijn wezenlijke koerswijzigingen buitengewoon moeilijk te realiseren. Daar komt bij dat er vrij algemeen vanuit wordt gegaan dat er voor ons huidige sociaal-economische 'neoliberalen' stelsel geen alternatieven bestaan. Die worden vanuit de politiek althans niet aangedragen. We moeten dan ook vrezen dat de neergang voorlopig nog wel even zal doorgaan. Die vrees leidt bij tal van groepen en individuen in de samenleving tot zorg of zelfs stress.

In het vervolg van dit boek zal ik proberen de aard en de oorzaken van de neergang te benoemen, de schadelijke effecten ervan te duiden en oplossingen aan te dragen.

Om misverstanden op voorhand te vermijden: dit wordt geen nostalgisch betoog dat oproept om terug te keren naar de regelingen en instituties van het verleden. Niets is namelijk minder waar. Ik wil juist niet te veel achteruit kijken, maar vooruit. Weg van het fatalistische idee dat er maar één weg zou zijn: die van de deprimerende spiraal naar beneden. De beruchte '*race to the bottom*' kent geen winnaars, uitsluitend verliezers.

Daarom moeten we een andere weg zoeken. Een die leidt naar een betere samenleving.

Dat is in de eerste plaats een samenleving waarin gestreefd wordt naar optimaal geluk voor iedere burger, zonder bepaalde groepen uit te sluiten of te negeren. We moeten dus weer op zoek naar de optimale balans tussen individuele verantwoordelijkheid en maatschappelijke solidariteit. Natuurlijk is dit geen nieuwe gedachte. Gaat het politieke debat in essentie eigenlijk niet altijd precies daarover? Nee, helaas niet. Althans niet meer.

Wij hebben in ons politieke discours het belang van de burgers en van de samenleving als geheel versmald tot het belang van de Nederlandse economie. Het axioma is, dat als het goed gaat met de economie dat het dan automatisch ook goed gaat met de burgers. Inmiddels moeten zelfs de meest verstokte aanhangers van dit zogenaamde 'economisme' toegeven dat het niet goed meer werkt. Er is al een grote groep burgers de facto economisch afgeschreven. Zij en helaas ook hun kinderen hebben weinig zicht meer op een betere toekomst. Van de traditionele 'middenklasse' blijft de welvaart min of meer op peil. Nog wel.

Als we de negatieve trends in onze samenleving willen omkeren om opnieuw uitzicht te krijgen op meer welvaart en meer geluk zullen we durf moeten tonen. We moeten bereid zijn om fundamentele wijzigingen aan te brengen in het huidige economische bestuursmodel. Niet blijven doorgaan met pappen en nathouden, want daar gaan we het niet mee redden.

Het probleem is naar mijn overtuiging ook niet gelegen in de wijze waarop politieke besluiten tot stand komen. Een fenomeen als het inmiddels afgeschafte 'raadplegende' referendum legt de macht niet bij de burger, maar bij gelegenheidscomités van politieke belletjetrekkers die op de juiste wijze de media weten te bespelen.

Het gaat er niet om dat de politici onjuiste besluiten nemen (nou ja, soms) maar dat er zo weinig wezenlijks te besluiten valt. De politiek heeft een deel van zijn macht uit handen gegeven door privatiseringen en door het economisme tot eeuwige natuurwet te verheffen. Maar bovenal: er is geen plan!

Het landsbestuur behoort in handen te zijn van gekozen politici, maar graag wel met een plan.

2 Geluk

Vanaf het moment dat de mens niet meer al zijn tijd moest besteden aan de dagelijkse worsteling om in leven te blijven heeft hij zich verdiept in de vraag wat de zin of het doel is van zijn bestaan. Of wat dat doel zou moeten zijn. Veel zaken die voor ons heden ten dage vanzelfsprekend zijn waren dat in vroeger tijden lang niet altijd. Vrijheid, zowel fysiek als in denken bijvoorbeeld. Zowel onze plaats in de samenleving als ook meer individuele onderwerpen als zingeving en persoonlijk geluk waren onderwerp van beschouwing en debat.

Vele generaties van filosofen en andere denkers hebben geprobeerd antwoorden te formuleren op dit soort terreinen. Hun antwoorden werden in meerdere of mindere mate door volgelingen omarmd en met wisselend succes in de praktijk gebracht. Onder hen zijn er twee wier ideeën mijn kijk op geluk -dus ook dit planbovengemiddeld hebben beïnvloed. Een klassieke en een moderne.

Mijn ethisch-filosofische visie op menselijk geluk is in de eerste plaats terug te voeren op de ideeën van de klassieke Griekse filosoof Epicurus, die leefde van 341 tot 270 voor het begin van onze jaartelling. Bij Epicurus staat het streven naar persoonlijk geluk centraal. Dit wordt niet alleen positief vertaald als het bevorderen van (vooral lichamelijk) genot, maar ook vanuit het omgekeerde, het vermijden van angst, pijn en verdriet. Het zijn twee zijden van dezelfde medaille. Het gaat daarbij niet om snel of overmatig genot, maar om voldoening op de lange termijn. Streven naar persoonlijk geluk betekent bij Epicurus primair het zich bevrijden van de angst voor de dood. Zelf was hij niet bang voor de dood:

"Zolang wij er zijn is de dood er niet en als de dood er is, zijn wij er niet" [3]. Geen 'leven' na de dood dus en ook geen angst om door een of andere rancuneuze godheid te worden veroordeeld tot eeuwigdurende marteling in een of andere hel.

Ook tijdens ons leven is angst voor een god volgens Epicurus niet nodig. In zijn visie bestonden er wel goden, maar deze leidden voor

zichzelf een onbekommerd leven en bemoeiden zich niet met de mensheid. Ze waren daarom voor de mens niet relevant.

Het streven naar geluk is bij Epicurus beperkt tot de lichamelijke behoeften. Verlangen naar roem, rijkdom of macht beschouwde hij als 'niet-lichamelijke en niet-noodzakelijke' behoeften die dus niet bevredigd hoefden te worden. Epicurus werd en wordt nog steeds wel eens geassocieerd met ongebreidelde genotzucht en bandeloosheid, maar dat is een valse voorstelling van zaken. Zodra aan de natuurlijke behoeften was voldaan had het streven naar meer of ander genot in de visie van Epicurus geen zin. Streven naar persoonlijk geluk door bevrediging van lichamelijke behoeften is bij Epicurus ook allerm minst individualistisch, laat staan egoïstisch. Een sober, bescheiden leven temidden van vrienden, die elkaar steun en vertrouwen geven, is bij hem het doel. Het sociale verband is bij Epicurus dan ook een voornaam aspect bij het streven naar geluk.

Veel kennis over het gedachtegoed van Epicurus ontleen wij aan het werk van anderen, zoals de Romeinse dichter Lucretius en de Griekse filosoof Plutarchus. Nog eeuwenlang werden de ideeën van Epicurus aangehangen en gepromoot door allerlei latere denkers en schrijvers, waardoor zijn geluksfilosofie zeer invloedrijk is geweest, tot ver na zijn dood.

Dat veranderde zodra de christelijke ideologie het gebied van het (voormalige) Romeinse Rijk stevig in zijn greep had gekregen. Vanaf het moment dat het christendom de baas werd in Europa werd het streven naar geluk door deze religie grotendeels geprojecteerd op het hiernamaals. Voor de gewone man en vrouw althans, niet voor de machthebbers uiteraard. Veel mensen waren de facto slaven, ondergeschikt aan een wereldlijke heer van wie ze voor hun onderhoud en veiligheid afhankelijk waren. Daarnaast moest iedereen zich uitdrukkelijk onderworpen betonen aan een onzichtbare bovennatuurlijke Heer, wiens behoefte om gediend en bejubeld te worden geen maat en geen einde kende.

Het christendom leverde voor de geestelijke en wereldlijke machthebbers een zeer bruikbaar instrument in de vorm van een alternatieve levensbeschouwing die de geluksfilosofie van Epicurus effectief kon verdringen. Als de zin van het leven niet gelegen is in persoonlijk geluk maar in het dienen van een godheid, en geluk mag de mens (mits hij zulks braaf heeft gedaan) pas verwachten na

de dood, dan zijn wereldlijke heersers ontslagen van iedere verantwoordelijkheid voor het geluk van hun onderdanen. Zo'n anderhalf millennium heeft de heersende klasse daar overal in Europa van geprofiteerd, tot in de vorige eeuw. De spreekwoordelijke afspraak van de fabrieksdirecteur met de pastoor luidde niet voor niets:

'Als jij ze dom houdt, dan hou ik ze arm'.

Ook op het gebied van de wetenschappelijke vooruitgang had de christelijke ideologie niet bepaald een positieve invloed. Immers, 'Het Woord' was onfeilbaar en onveranderlijk, dus niet onderhevig aan voortschrijdend wetenschappelijk inzicht. Ontdekkingen die in strijd werden geacht met Het Woord werden daarom als ketterij aangemerkt. Vele wetenschappers hebben hun open geest en hun wetenschappelijke nieuwsgierigheid met de dood moeten bekopen. Deze periode begon zo ongeveer bij de briljante vrouwelijke wiskundige, filosoof en sterrenkundige Hypatia van Alexandrië, die in het jaar 415 door fanatieke christenen op afschuwelijke wijze werd gelyncht. De Italiaanse filosoof, vrijdenker en kosmoloog Giordano Bruno was een van de laatsten die om zijn afwijkende (pantheïstische) ideeën door de Kerk werd geliquideerd. Zijn leven eindigde in 1600 op een brandstapel in Rome. Daarna bleef de Europese christelijke theocratie nog lange tijd repressief ten aanzien van ketterij of wat als zodanig werd opgevat, maar allengs wel minder moorddadig, althans in de Republiek der Nederlanden. Elders in Europa gingen de heksenverbrandingen door, zelfs tot het begin van de 18e eeuw. Pas vanaf de twee helft van de 17e, maar vooral vanaf de 18e eeuw, de periode die we aanduiden met "De Verlichting", ging het intellectueel gezien weer echt de goede kant op. Dat gold voor alle cultureel-filosofische terreinen als wetenschap, ethiek, recht, politiek, levensvisie. Met de Verlichting kwam er ook meer aandacht voor mensenrechten, waaronder het recht van gewone burgers op persoonlijk geluk of op zijn minst het recht om daarnaar te streven.

In de westerse wereld zijn de ontwikkelingen na de Verlichting doorgegaan. Een verder overzicht daarvan laat ik hier achterwege. Ik volsta met te vermelden dat ik voor de ideeën die ik in dit boek presenteer vooral inspiratie heb gevonden bij de hedendaagse Australische filosoof en ethicus Peter Singer (1946). Singer is hoogleraar bio-ethiek aan Princeton University in de VS. Door zijn

boek "Pro mens, pro dier" (Animal Liberation, 1975) is hij in de eerste plaats bekend als activist voor dierenrechten.

Zijn denkbeelden over ethiek past Singer dusdanig consequent toe, dat ze soms wel eens te radicaal worden gevonden, bijvoorbeeld in zaken van leven en dood. Maar diezelfde denkbeelden hebben ook geleid tot zijn bekende essay "Famine, Affluence and Morality" (1972) en zijn boek "Practical Ethics" (1979), waarin hij -toen al- hartstochtelijk stelling nam tegen de grote verschillen in welstand in de wereld. Honger en armoede worden niet veroorzaakt door een gebrek aan middelen, maar door de ongelijke verdeling ervan. Om die reden is het (voort)bestaan van armoede voor Singer moreel verwerpelijk. Zijn boek "The Life You Can Save: Acting Now to End World Poverty" (2009) is in Nederland uitgegeven onder de titel "Het kan wel! - Armoede hoeft niet".

Met dit plan pleit ik ervoor om onze samenleving (beter) in te richten op het scheppen van voorwaarden die het (alle) burgers mogelijk maken om hun persoonlijke geluk na te streven. Dat is helemaal geen revolutionair idee, want dit uitgangspunt is al op allerlei manieren vastgelegd in internationale verdragen en in de constituties van tal van landen. Maar voordat we daarnaar kijken vind ik het van belang om die randvoorwaarden nader te beschouwen en een poging te doen om ze te ordenen en zelfs (deels) te kwantificeren.

2.1 Wat en waar is geluk

Als we het streven naar persoonlijk geluk als uitgangspunt nemen en ons van daaruit willen concentreren op de meest wenselijke inrichting van de samenleving, dan ontkomen we er niet aan om ons eerst af te vragen wat geluk eigenlijk is. Welke factoren spelen een rol en hoe en door wie kunnen die factoren beïnvloed worden. Pas daarna kan de vraag worden beantwoord welke bijdrage de samenleving en meer specifiek de overheid kan leveren aan het streven naar geluk.

De vraag 'Wat en waar is geluk' houdt ons al sinds mensenheugenis bezig, althans voor zover we ons die luxe konden veroorloven. In de klassieke oudheid hielden dus vooral filosofen en hun leerlingen zich ermee bezig. Dat gold zeker niet alleen voor Epicurus en de zijnen. Ook voor de klassieke filosoof Aristoteles bijvoorbeeld, die met name de rede beschouwde als een essentiële voorwaarde voor het bereiken van een staat van geluk. Maar wat voor Aristoteles gold hoeft natuurlijk niet voor iedereen te gelden. Bepaalde dingen, vooral de deprimerende, kun je misschien maar beter niet weten of doorgronden als dat niet dringend noodzakelijk is. Je ziet dan ook dat sommige mensen gelukkig proberen te worden door het consumeren van een ruime hoeveelheid alcohol, of via het geloof in een van de vele beschikbare goden. Die geluksmethoden zijn juist gericht op het goeddeels uitschakelen van de rede. Voor sommigen heeft het schijnbaar het beoogde effect, maar zelf zie ik ze toch niet als de meest geschikte manieren om gelukkig te worden.

Volgens Aristoteles sluiten vrijheid en arbeid elkaar uit. Daar ben ik het niet zomaar mee eens. Misschien als we hier onder 'arbeid' het werk verstaan dat wij verplicht zijn te doen, onder dwang, als keus uit louter slechte mogelijkheden of uit bittere existentiële noodzaak. Maar gewoon werken voor je levensonderhoud, daar is niets mis mee en het hoeft heus niet alle dagen een feest te zijn. Dan waarderen we het des te meer als we even niet hoeven te werken. Die uren noemen we niet voor niets 'vrije' tijd. Fundamenteel-theoretisch maakt Aristoteles onderscheid tussen de Vita activa en de Vita contemplativa. Juist de combinatie of afwisseling van de twee is belangrijk voor geluk. Het onderscheid tussen Vita activa en de Vita contemplativa valt niet samen met het onderscheid tussen werktijd en vrije tijd. We kunnen op de meest vreemde momenten contemplatief zijn of juist erg actiegericht. Zeker in de huidige tijd, waar de grens tussen werk en privé aan het vervagen is. We lijken steeds minder goed in staat tot niets doen, terwijl dat juist een gevoel van geluk kan brengen. Maar het kan uiteraard ook door onze vrije tijd te vullen met zinvolle en bevredigende activiteiten, zelfs als die veel inspanning vergen. De doelen die echt het nastreven waard zijn kosten tijd, energie, toewijding en opoffering, maar het bereiken van zo'n doel (mits volkomen vrijwillig gekozen) geeft ons een gevoel van voldoening, ergo geluk.

Een mogelijke definitie van geluk, die bij de meeste mensen als eerste zal opkomen is deze:

Geluk is de toestand waarin we ons bevinden wanneer aan al onze behoeften is voldaan.

Immers, als we zoals de bekende Nederlandse uitdrukking zegt, 'alles hebben wat ons hartje begeert', dan moet dat toch onvermijdelijk een toestand van opperste geluk opleveren. In principe zou dat ook zo moeten zijn, mits we alle behoeften meetellen, materiële zowel als immateriële.

De genoemde uitdrukking wordt meestal gebruikt als we het hebben over onze puur materiële behoeften, zodat iemand die 'alles heeft wat zijn hartje begeert', toch ongelukkig kan zijn.

Als we het streven naar geluk zien als het streven naar vervulling van onze behoeften komen we al snel terecht bij de Amerikaanse klinisch-psycholoog Abraham Maslow (1908-1970), die een poging heeft gedaan om de behoeften van de mens te inventariseren en te categoriseren. Hij bracht er ook een rangorde in aan, hetgeen resulteerde in de beroemde 'Piramide van Maslow'.

Abraham Maslow zag vijf universele behoeften van de mens:

Hij plaatste ze in de hier aangegeven rangorde en stelde bovendien dat die rangorde dwingend is.

In zijn visie kunnen er geen stappen worden overgeslagen. Dat houdt in dat als er in een latere fase een tekort optreedt in een al doorlopen fase, dit tekort eerst dient te worden aangevuld alvorens verder te gaan.

Hoewel de 'Piramide van Maslow' algemeen is aanvaard, is er vooral op dat laatste aspect van de dwingende rangorde, veel kritiek geuit.

Het blijft natuurlijk de vraag of we het vervullen van behoeften, in welke rangorde dan ook, wel zonder meer kunnen vereenzelvigen met het streven naar geluk. Er zijn dan ook diverse pogingen gedaan om het vraagstuk op een andere manier te benaderen. Veel van die pogingen zochten het meer op het spirituele vlak, hetgeen het in de regel vager maakt en niet zelden ook moralistisch.

Vooraf voor dat laatste wil ik uitdrukkelijk proberen te waken. Geluk is nogal persoonlijk. Dingen waar de een gelukkig van wordt kunnen een ander volkomen koud laten. Het spreekwoord luidt niet voor niets: 'zoveel hoofden zoveel zinnen'. Het heeft geen zin en ik zal het dus ook wel uit mijn hoofd laten om hier te gaan beschrijven waar u gelukkig van wordt, of -nog aanmatigender- waar u gelukkig van behoort te worden. Geluk is dat wat u daaronder wenst te verstaan en het is daar waar u het denkt te kunnen vinden.

Zijn we dan klaar met ons verhaal over geluk? Nee. want het gaat mij om de vraag op welke wijze de samenleving, meer in het bijzonder de overheid als bestuurder van de samenleving, kan bijdragen aan ons geluk. Hoewel de overheid zich uiteraard dient te onthouden van iedere poging om de burger te vertellen waar hij of zij gelukkig van behoort te worden, heeft zij in dit kader wel degelijk een taak. Uitsluitend de overheid kan ervoor zorgen dat aan een aantal essentiële randvoorwaarden is voldaan, waardoor het voor de burger mogelijk wordt om zijn persoonlijke geluk na te streven. Onze overheid doet dat gelukkig ook, alleen wordt het niet altijd in dat licht gezien. Veiligheid is zo'n geluksvoorwaarde, maar ook onderwijs en zeer zeker ook de garantie van een financieel bestaansminimum.

Om wat meer greep te krijgen op de complexiteit van het fenomeen geluk, wil ik proberen om de verschillende factoren die ons geluk bepalen in kaart te brengen. Letterlijk. Ik wil proberen om ze in hun samenhang visueel te maken.

Daartoe eerst een gedachte-experiment.

U wordt op een ochtend wakker onder een palmboom aan een zilverwit strand met uitzicht op een heldere turquoise zee. Het ziet er precies zo uit als in de glossy brochures van reisorganisaties die aan vakantiegangers een verblijf aanbieden in luxe resorts op de prachtigste (sub)tropische plekken.